

Юлія ЮСИП-ЯКИМОВИЧ

**СЛОВОТВІРНІ ОНОМАТОПОЕТИЧНІ МОДЕЛІ
НАРОДНОЇ МОВИ ЯК ДЖЕРЕЛО ДЛЯ ПЕРЕДАЧІ
ЗВУКОВИХ ВРАЖЕНЬ В УКРАЇНСЬКІЙ
ІМПРЕСІОНІСТСЬКІЙ ПОЕТИЦІ**

До проблеми співвідношення мови і літературної художньої творчості багато внесли В. Гумбольдт, Г. Штейнталь, М. Лацарус, І. Герберт, О. Потєбня, І. Франко. Їхні міркування стосувалися розуміння мови як діяльності, ролі слова в перетворенні образу в поняття, внутрішньої форми слова, суб'єктивного і об'єктивного в слові, співвідношення слова і уявлення, динаміки словесно-образних асоціацій.

Глибокі наукові спостереження над художньою природою слова, розуміння взаємодії мови, художнього мислення і художнього мовлення містить праця І.Я. Франка “Із секретів поетичної творчості”¹.

Художнє мовлення виникло на природі загальнолюдської, загальнонародної мови, якій притаманний процес постійного поступового нагромадження все нових і нових художніх “заготовлювань”. Цей процес пов'язаний із образним характером і пізнавальною суттю психологічних форм відображення дійсності, позначених знаками мови. Початок художнього зображення “почасти лежить уже в мові, ... а почасти і в нашій психології і в тім зчіплюванні образів, що є в значній часті основою нашого думання”².

Матеріал для художнього мислення постачають “змисли” людини (відчуття). Пізнання, як відомо, відбувається через відчуття, які виникають завдяки людським органам (вуха, очі, ніс і т. д.), що забезпечують сприйняття навколишньої дійсності. І.Я. Франко, окресливши роль зору, слуху, смаку, запаху у пізнавальному процесі людиною навколишнього світу, так формулює розуміння природи і чуттєвого змісту

---

¹ Франко І. Я. Із секретів поетичної творчості // Зібрання творів у 50-и томах. – Т. 31. – К.: Наукова думка, 1981.

² Франко І. Я. Вказана праця. – С. 108 – 109.

мови, якою користуються письменники:

“Відповідно до сього і наша мова – найбагатша на означення зору, менше багата, але все-таки багата на означення вражень слуху... Ся мова дає нам тисячі способів на означення далечини, світла в його нюансах, цілої скалі кольорів, цілої скалі тонів, шумів, шелестів, цілої безлічі тіл...”³.

Для розкриття природи образного художнього мовлення це дуже важливо, оскільки художнє мовлення випливає із мистецтва природної мови, яка є могутнім джерелом образної системи художніх творів (багатства зорових, слухових, дотикових і т. д. образів і вражень).

Мова словесного мистецтва має, отже, у своїй основі мистецтво природної мови. “І. Франко виразно довів, що мову в художньому контексті треба розглядати і на рівні власне мови, і на рівні мовлення. Її експресивно-зображувальні й оціночні властивості проявляються на рівні мовлення, хоч корінням своїм тягнуться до того мовного ґрунту, до тих заготовок, які створюються протягом віків зусиллям усіх носіїв даної мови”⁴.

І.Я. Франко у статті “З остатніх десятиліть ХІХ віку” зазначав: “В остатніх роках минулого століття на нашій літературній горизонті появилася група молодих письменників, вихованих на взірцях найновішої європейської літератури, тої..., що головну увагу творчості поклала на психологію, головною метою твору шукала: розбудження в душі читача певного настрою способами, які подають новочасні студії психології...”⁵.

У праці “Старе й нове в українській літературі” І. Франко, характеризуючи новий психологічний напрям в українській літературі, вказував, що для цих письменників “головна річ людська душа, її стан, її рухи, ... усі ті світла й тіні, які вона кидає на ціле своє окруження... новіші письменники відразу засідають у душі своїх героїв і нею, мов магичною лампою, освічують усе

---

³ Франко І. Я. Із секретів поетичної творчості // Зібрання творів у 50-и томах. – Т. 31. – К.: Наукова думка, 1981. – С. 78.

⁴ Грицютенко І. Є., Сваричевська Л. Ю. Іван Франко про мистецтво мови і мову словесного мистецтва // Іван Франко і питання мовознавства / Вісник Львівського ун-ту. Серія філологічна. – Вип. 5. – Львів: Вид-во при Львівському держ. ун-ті, 1983. – С. 85.

⁵ Франко І. Я. З остатніх десятиліть ХІХ віку // Зібрання творів у 50-и томах. – Т. 41. – К.: Наукова думка, 1984. – С. 525.

окруження⁶. ...Се поети душі, психологи й лірики”⁷.

У сучасних дослідженнях з літературознавства цей психологічний, ліричний напрям в українській літературі кінця ХІХ – початку ХХ ст. прийнято називати імпресіоністським (див. праці Д. Наливайка, О. Білецького, О. Черненко, В. Агеєвої, Ю. Кузнецова, М. Зерова, Ю. Шевельова та інших). “Імпресіонізм у літературі є поглибленням психологізму, який враховує ...підсвідомі, мінливі і важко вловлювані настрої, відчуження”⁸.

Письменники-імпресіоністи зображають світ через враження. В українській літературі під впливом західноєвропейського мистецтва виникла імпресіоністська стильова тенденція, яка породила імпресіоністську течію – кола письменників з новим імпресіоністським світобаченням (М. Коцюбинський, В. Стефаник, О. Кобилянська, М. Яцків, М. Черемшина, Б. Лепкий, М. Вороний, Богдан-Ігор Антонич, Чайка Дніпрова, В. Свідзинський, П. Карманський, Я. Жарко, О. Олесь, Г. Григоренко, А. Головка та інші).

Їхні глибоко психологічні твори зіткані із слухових, зорових, нюхових, тактильних вражень. У їхніх творах, як вказував І. Франко, розлита “переможна хвиля ліризму. Відси їх несвідомий наклін до ритмічності, музикальності як елементарних об’явів зворушень душі”⁹.

“Музикальні ефекти” самої мови створюють насамперед оноματοпоетичні слова, на заготовки яких така багата народна українська мова. Оноματοпоетичні утворення становлять мелодійну основу поезій, імпресіоністську синестезію.

Звукові враження породжуються слуховим сприйняттям. “Роль слуху в нашій психічній житті, вказував І. Франко, велика. Світ тонів, гуків, шелестів, тиші – безмежний; він дає звірам і людям першу можливість порозуміватися... У людей на його основі виробилася мова, перша, і дуже багата... Змисл слуху дає нам пізнати цілі ряди явищ моментальних, невловимих, летючих, цілі

---

⁶ Франко І. Я. Старе й нове в сучасній українській літературі // Зібрання творів у 50-и томах. – Т. 35. – К.: Наукова думка, 1982. – С. 108.

⁷ Франко І. Я. Вказана праця. – С. 110.

⁸ Кузнецов О. Б. Імпресіонізм в українській прозі кінця ХІХ – поч. ХХ ст.: Проблеми естетики і поетики. – К., 1995. – С. 197.

⁹ Франко І. Я. Старе й нове в сучасній українській літературі // Зібрання творів у 50-и томах. – Т. 35. – К.: Наукова думка, 1982. – С. 108.

ряди змін наглих і сильних, що вражають нашу душу...”¹⁰.

Ономатопоеитичні утворення народної мови, художню цінність яких високо підносив І. Франко¹¹, є могутнім джерелом для художньої передачі звукових вражень шелестів, криків, гуків, дзвонів, ударів, капання, плескоти, дзенькоту, свисту, щибету, тупоту, тріску і т. д. – цілої “скарбівні людських досвідів, спостережень, поглядів і чуття”¹⁰.

Однак попри велике значення ономатопоеитичних слів у художній творчості і всіх проблем, пов’язаних з ними у мовознавстві, сам процес творення цих слів не вивчався. Утворення ономатопоеитичних слів – звуконаслідувань – процес словотворчий, оскільки із фонічних елементів конкретної мови, що приблизно відображають відповідні звучання реальної дійсності створюються нові слова. Явище ономатопоеї належить до мовних універсалій¹². Уперше словотвірні явища в сфері ономатопоеї були досліджені у німецькій мові, де на позначення цих явищ був застосований термін “примітивний словотвір”. У англійській мові словотвірні явища в сфері ономатопоеї вивчає С.В. Воронін. У праці “Словотвір і ономатопоея” дослідник доходить висновку: “Ономатопоеитическое новообразование есть, несомненно, явление словообразовательное”¹³.

В українському мовознавстві до вивчення словотвірних явищ у сфері ономатопоеї вперше вдався Р. Смаль-Стоцький у праці “Примітивний словотвір” де зазначив, що сфера ономатопоеї є повна сили, експресії, живучості, інтенсивності. “Тут ще інстинктивно відчувається справдішня творчість мови, тут ще булькотить у зміннім вокалізмі та консонантизмі неостигла лава мови”¹⁴.

Р. Смаль-Стоцький вказує, що словотвір ономатопоеї має певні принципи, свої правила:

“Уже там людський розум порядкує мовний матеріал та

---

¹⁰ Франко І. Я. Із секретів поетичної творчості // Зібрання творів у 50-и томах. – Т. 31. – К.: Наукова думка, 1981. – С. 85.

¹¹ Франко І. Я. Вказана праця. – С. 88.

¹² Юсип-Якимович Ю. В. Ономатопоея як абсолютна та семантична мовна універсалія // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія філологія. – № 3, 1998.

¹³ Воронин С.В. Словообразование и ономатопоея // Исследования по английской филологии. – Л.: Изд-во ун-та им. Жданова, 1971. – Вып. 4. – С. 38.

¹⁴ Смаль-Стоцький Р. Примітивний словотвір. – Варшава, 1929. – С. 122.

комбінує його на підставі певних законів”¹⁵. Ще на початку ХХ ст. (1929 рік) Р. Смаль-Стоцький в українському мовознавстві висловлює думку, що перед словотвором афіксальним слід виокремити розділ *словотвір ономатопоетичний*. Він пише: “...виставляємо постулат, що українська граматика перед формантичним загальним словотвором мусить встановити нову граматичну часть – примітивний словотвір” (*ономатопоетичний*)¹⁵.

Нашим дослідженням словотвірних явищ у народних ономатопоетичних утвореннях ареалу Карпат хочемо підтвердити правильність цього постулату: перед традиційним афіксальним словотвором виділити словотвір ономатопоетичний – *ономатопотвір*. Під терміном *ономатопотвір* пропонуємо розуміти ті явища, які спостерігаються у звуконаслідуваннях з точки зору словотвору.

З метою уникнення збігу понять традиційного афіксального словотвору і словотвору ономатопоетичного та штучного перенесення термінів афіксального словотвору на ономатопоетичний вводимо нові терміни: ономатопоетична модель, первинні (непохідні), формансні¹⁶ (похідні), композиційні¹⁷ (складені) ономатопи; формансні ще поділяємо на ініціальні¹⁸ (префіксальні), медіальні¹⁹ (розширені), фінальні²⁰ (суфіксальні); ономатопи мають свою ономатопоетичну структуру (замість словотвірну).

Ономатопоетичний словотвір (ономатопотвір) як розділ перед традиційним афіксальним словотвором схематично можна зобразити так:

---

¹⁵ Смаль-Стоцький Р. Вказана праця. – С. 127.

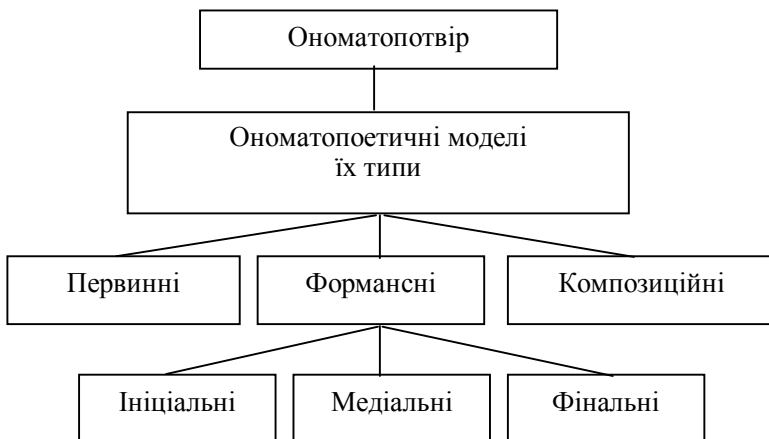
¹⁶ Від лат. formans, -ntis – той, що утворює (замість похідні).

¹⁷ Від лат. compositio, -onis f – складання, поєднання (замість композити).

¹⁸ Від лат. initium, -i n – початок (замість префіксальні).

¹⁹ Від лат. medium, -i n – середина (розширення первинних утворень).

²⁰ Від лат. finis, -is m – кінець (замість суфіксальні).

С.В. Воронін відносить ономатопею до морфологічного типу словотвору. Дж. Фірт, Л. Блумфілд, Б. Уорф, Ф. Хаусхолдер, Д. Болінджер, С. Ульманн згодом і С.В. Воронін порушують питання про поняття словотвірної моделі в застосуванні до словотвору ономатопів (ономатопотвору) в англiстиці. “Утворення ономатопів, – пише С.В. Воронін, – одноактне. – Ця риса, безсумнівно, зближує ономатопею з модельованим словотвором... У принципі, найбільш очевидним свідченням існування словотвірної моделі можна вважати наявність словотвірного *ряду*, що складається з тієї чи іншої кількості слів, що мають загальний для них елемент словотвірної структури й об’єднаних спільністю значень. Якщо такі ряди наявні, то ми вправі порушити питання про існування словотвірних моделей ономатопів”²¹. Таким чином, питання про застосування поняття моделі до ономатопотворення поставлене згаданими дослідниками, але не було жодної спроби розв’язати його на матеріалі якої-небудь конкретної мови.

У сфері української ономатопеї, як доводить наш звуконаслідувальний матеріал, дійсно широко функціонують *ономатопоетичні моделі*. Їх нараховуємо близько 80-и. Наведемо приклади словотвірних *рядів* ономатопів, у яких є визначені риси, властиві ономатопоетичній моделі:

---

²¹ Воронин С. В. Словообразование и ономатопея // Исследования по английской филологии. – Л.: Изд-во ун-та им. Жданова, 1971. – Вып. 4. – С. 39.

- а) спільний елемент ономатопоетичної структури;
б) спільний елемент, що поєднує члени ряду за ознакою узагальненого значення.

Ряд онома топів на *-ах* (спільний елемент структури) і загальний елемент узагальненого значення – звук від глухого удару: *бах, гах, жах, тах, фах*.

Ряд на *-ін'*: загальний елемент значення – свистячий тонкий звук: *бзін', брін', дзвін', дрін', квін', трін', фрін', цвін'*.

Ряд онома топів із загальним елементом ономатопоетичної структури *-ух* і значенням – звук від виливання води: *бл'ух, бр'ух, жд'ух* і ін.

Ряд на *-ав* зі значенням 'наслідування звуків, що їх видають тварини': *вав, твав, курвав, гав, дз'ав, мав, мйав, скав, н'ав, мн'ав, курн'ав, крав, кр'ав, с'ав, т'ав, ц'ав, хав, хавав, пахавав, шав* і т.д.

Ряд на *-ев* 'з тим же значенням': *ковев, кувев, коковев, куковев, кукувев, бев, тев, дзев, жев, жежев, кев, т'ев, ц'ев, кикичев* і т.д.

Ряд на *-ів'* наслідування звуків, що їх видають тварини і звуків елементу': *вів, тів, кургів, дзів, жів, пів, фів, хів, ців* і т.д.

Ряд на *-ак* 'наслідування звуків, що їх видають тварини і звуків від ударів, падінь': *цвак, швак, коркодак, кудак, коткодак, котодак, кудкудак, куткудак, дзвйак, цвйак, швйак, швак, цмак, цмак, каракак, грак, так*.

Ряд на *-вх* 'наслідування звуків від ударів': *бавх, бевх, бебевх, жбевх, бовх, чубовх, шубовх* і ін.

Інші елементи структури назвемо: *-а, -аб, іг, -рг, -е, -і, -ек, -ік, -ик, -нк, -ок, -рк, -ук, -хк, -ол', -ул', -ам, -им, -ум, -ан, -ен, -ин, ін', -он, -ун, -о, -ап, -еп, -ін, -мп, -уп, -ар, -ер, -ур, -ыр, -ір, -ор, -ур, -іс, -ос, -рс, -ус, -вт, -іт, -от, -ст, -ут, -хт, -у, -оф, -уф, -ах, -ех, -их, -ых, -іх, -ох, -рх, -ух, -ац, -вц, -іц, -мц, -нц, -оц, -уц, -рч, -іш, -ош, -уш* (так показує index a tergo). Загальним елементом, що поєднує онома топи за ознакою узагальненого значення є звучання. Наведені словотвірні ряди та моделі онома топів – доказ того, що ономатопоетичний словотвір є модельованим.

Словотвірні ряди онома топів істотно відрізняються від рядів афіксального модельованого словотвору: вони не настільки численні, не настільки продуктивні, монолітні і всеосаяжні, тому що їх набагато менше, ніж, наприклад, іменників, що обчислюються тисячами. Але це не заважає говорити про ономатопоетичні утворення як явища словотвірні.

Серед досліджуваних ономатоїв виділяються *первинні, формансні, композиційні* (див. схему).

Похідні ономатої

Утворюються від *первинних* такими способами:

- а) за допомогою формансів;
- б) розширенням ономатоїстичних коренів за допомогою приголосних чи голосних;
- в) шляхом редуплікації (повної або часткової);
- г) шляхом композиції (складання).

У мовознавчій літературі висловлюється різне розуміння формального способу утворення в галузі ономатої. Форманси чи афікси звуконаслідувань – це не додаткові звукові елементи, що виокремлюються з основи в результаті її розкладання. ...Суфікси звуконаслідувань мають звуконаслідувальне походження²². С.Я. Лур'є, називаючи ономатої вербоїдами, вказує, що вони суцільно і поруч супроводжуються префіксами, ці префікси співпадають з дієслівними префіксами, але найчастіше це своєрідні афікси, характерні тільки для вербоїдів²³; ми їх називаємо ініціалами.

Формансні ономатої

Серед засвідчених формансних ономатоїв є **ініціальні**: *ганціх* < *ган+ціх*, *пахавав* < *па+хавав*, *поховав* < *по+ховав*, *чубовк* < *чу+бовк*, *чубовс* < *чу+бовс*, *чубовх* < *чу+бовх*, *чубурс* < *чу+бурс*, *шубовт'* < *шу+бовт'*, *шубовх* < *шу+бовх*, *шубовц* < *шу+бовц*, *шубоц* < *шу+боц*. У досліджуваних говорах також функціонують ономатоїстичні утворення з ініціаллю *шл'у-* (*шу-* розширена приголосним *л*, що взагалі характерно для ономатоїв, про що буде сказано нижче): *шл'убовк* < *шл'у+бовк*, *шл'убовц* < *шл'у+бовц*. Т.М. Возний звуконаслідування *чубовх* < *чу+бовх* вважає контамінацією вигукової форми *чу* і звуконаслідувальної *бовх*²⁴. З

---

²² Карпунин С. А. Морфологизация русских звукоподражаний // Ученые записки Казанского пед. ин-та. – Вып. 16. Вопросы теории и методики изучения русского языка. – Сб. 11. – Казань, 1976. – С. 168.

²³ Лурье С. Я. Неизменяемые слова в функции сказуемого в индоевропейских языках. – Львів, 1955. – С. 54.

²⁴ Возний Т. М. Семантичні зв'язки між твірними іменниками і вигуковими основами та похідними дієсловами на -ати, -ати у східнослов'янських мовах // Словотвірна семантика східнослов'янських мов. – К.: Наукова думка, 1983. – С. 115.

такою точкою зору важко погодитися, оскільки афікси в звуконаслідуваннях також мають звуконаслідувальне походження. Чу- ми вважаємо звуконаслідувальною ініціаллю, а не вигуком.

У С.Я. Лур'є засвідчена ініціаль *ка-* (*ка-бурх*). Він вважає, що в слов'яно-балтійських мовах деколи вона приймає вигляд *še-* (*-ge-*), порівн. лит. *še-barakšt* замість *ka-barakšt*, укр. *че-бурах* замість *ка-бурх*²⁵. Можна припустити, що елемент *ч* у префіксі *чу-* (у попередньому онома-topі) – явище того ж порядку.

З ініціаллю *под-* (уживання *у, і* у говорах відповідно до рефлексії *о* у новозакритих складах) у говорах засвідчені звуконаслідування: *підп'іліт' < під+п'іліт'*, *підполот' < під+полот'*, *підп'іріт' < під+п'іріт'*, *пудпулуд' < пуд+пулуд'*, *пудпурут' < пуд+пурут'*, *підпудут' < під+пудут'*, *п'ітп'іліт' < п'іт+п'іліт'*; *кут'кулут' < кут'+кулут'* (заміна *п > к*), *підколот' < під+колот'*, *підколут' < під+колут'*; *підпалок < під+палок'*, *підколок < під+колок'*; *підкіп < під+кіп'*, *підпалай < під+палай'*, *підпад'ом < під+пад'ом*. Тут представлено не чисто ініціальні утворення похідних онома-topов, а з редуплікацією (*пуд'пулуд'*), з розширенням звуконаслідувальних коренів плавними *р, л*, про що буде сказано нижче.

Фінальні онома-topи

З фіналями *-ул'*: *скавул' < скаву+вул'*, *-ут'*: *пугут' < пугу+ут'*; *скавут' < скаву+ут'*; *-іц'*: *кувіц' < куві+іц'*; *-ор'*: *цінціор*. У цих онома-topах спостерігаються явища:

а) накладання: *пугу+ут' > пугут'*, *скаву+ул' > скавул'*, *скаву+ут' > скавут'*, *куві+іц' > кувіц'*;

б) часткової редуплікації: *цін'ціор > цін'-ці-ор*.

Фіналі *-ка, -ін'к* зафіксовані в звуконаслідуваннях кокотання курей: *т'ут'-ка > т'ут'у+ка*, *т'ут'ін'ка > т'ут'+ін'к-а*, *ціпка > цін+ка*. С.Я. Лур'є відзначив фіналь, що має зменшувальне значення в онома-topах німецької та англійської мов пор. нім. *tingtang* і *tingel-tangel*, англ. *tig-tag* і *tiggle-taggle*²⁶.

Таким чином, у похідних онома-topоетичних утвореннях виокремлюються елементи із звуконаслідувальним значенням і

²⁵ Лур'є С. Я. Неизменяемые слова в функции сказуемого в индоевропейских языках. – Львів, 1955. – С.54.

²⁶ Лур'є С.Я. Неизменяемые слова в функции сказуемого в индоевропейских языках. – Львів, 1955. – С.54.

відповідним фонемним складом. У сфері ономатопеї, як бачимо, функціонують своєрідні ініціальні і фінальні моделі, виділені окремі структурні компоненти мають свою валентність: можуть з'єднуватися з іншими коренями, утворюючи нові слова.

Медіальні ономатопи (розширені)

Розширення ономатопоетичних коренів за допомогою приголосних і голосних – явище давнє, що спостерігається і в інших індоєвропейських мовах. "...Тут (в індоєвропейських мовах) розширена форма вживається як другий член повторення поруч з нерозширеною, щоб зобразити характер дії, що змінюється. При цьому, однак, вставним приголосним може бути не будь-який звук, а тільки плавний *r* чи *r'*"²⁷.

Українські ономатопи розширюються за допомогою тих же плавних приголосних *p, l*, що й ономатопи в інших мовах, а також з допомогою губного *b*, гортанного *g* і голосного, що повторює голосний попереднього складу. Отже, у розширенні ономатопоетичних коренів бере участь у такий спосіб часткова редуплікація: редуплікованим є голосний, що вживається після *p, l, g, b*, оскільки такий же голосний їм передує. *P, l, g, b*, за допомогою яких відбувається розширення ономатопоетичних коренів, вважаємо своєрідними *інтерфіксами*. Серед зафіксованих ономотопів *медіальні* (із вставками – медіями – серединними елементами):

1) б+голосний: *цібін'* < (*цин'* → *ці[бі]н'*), *цібір* < (*цир* → *ці[бі]р*), *цібір* < (*цир* → *ці[бі]р*), *чібер* < (*чир* → *чі[бе]р*);

2) г+голосний: *беге* < (*бе* → *бе[г]е*), *бугу* < (*бу* → *бу[г]у*), *пугу* < (*пу[г]у*), *скугу* < (*ску* → *ску[г]у*), *скуги* < (*ску* → *ску[г]и*), *чигик* < (*чик* → *чи[г]ик*), *чігик* < (*чік* → *чі[г]ик*), *цігик* < (*цік* → *ці[г]ик*);

3) л+голосний: *пілін'* < (*пін'* → *пі[лі]н'*), *талап* < (*тап* → *та[ла]п*), *тал'ап* < (*тап* → *та[л'а]п*), *чалап* < (*чап* → *ча[ла]п*), *чал'ап* < (*чап* → *ча[л'а]п*), *силис'* < (*сис'* → *си[ли]с'*), *ишис'* < (*ишс* → *иш[ли]с'*), *шалап* < (*шап* → *ша[ла]п*), *калат'* < (*кат'* → *ка[ла]т'*), *шалам* < (*шам* → *ша[ла]м*), *шолоп* < (*шоп* → *шо[ло]п*), *иулулс'* < (*иус'* → *иу[лу]с'*);

4) р+голосний: *тарах* < (*тах* → *та[ра]х*), *тарарах* < (*тах* → *та[ра]х* → *тара[ра]х*), *торох* < (*тох* → *то[ро]х*) – утворення

---

²⁷ Лурье С.Я. Вказана праця. – С. 51.

можливе за аналогією; *цїрін'* < (*цїн'* → *цї[рї]н*), *чїрік* < (*чїк* → *чї[рї]к*), *чирїк* < (*чирк* → *чирї[к]*), *чирїн'* < (*чирн'* → *чирї[н]*) – варіант *чїрін'* < (*чїн'* → *чї[рї]н'*). Серед похідних ономатопів функціонують утворення, які є результатом декількох ступенів деривації: *чвїрік* – результат другого дериваційного ступеня (з'являється приголосний *в*): *чїк* → *чї[рї]к* → *ч<в>їрік*. У діалектній лексемі *чїрвік*, крім попередніх процесів, спостерігається ще перестановка звуків (метатеза): *чїк* → *чї[рї]к* → *ч<в>їрік* → *чрївік* → *чїрвік*. Приголосний *в* з'являється також в ономатопах *цвїрін*, *швїрін'*: *цїн'* → *цїрін'* → *ц<в>їрін'*, *шін'* → *шїрін'* → *ш<в>їрін'*.

Плавний *р* у всіх наведених прикладах несе смислове навантаження, має значення інтенсивності, передає характерний елемент типу тріску, шуму, хрипу, деренчання та інше. С.А. Карпунін, зокрема, вважає, що фонема [р] завжди підсилює зображуваний звук. Порівн.: більш віддалене і тому більш слабке каркання передається *кар*, більш близьке і, отже, більш голосне *кра*²⁸ [6: 172].

У похідних оноματοпоетичних утвореннях у результаті як першого, так і другого дериваційного ступеня з'являються також медіальні приголосні *м*, *н*. Наприклад: *кл'анц* (*клац* → *кл'а[н]ц*), *кл'онц* (*клоц* → *кло[н]ц*), *кланц* (*клац* → *кла[н]ц*), *кленц* (*клец* → *кле[н]ц*) – можливо, за аналогією, перший дериваційний ступінь).

Другий ступінь: *чїрінк* < (*чїк* → *чї[рї]к* → *чїрі[н]к*), *шл'амп* < (*шл'ан* → *шл'а[м]п*), *кламц* < (*клац* → *кла[м]ц*), *кломп* < (*клоп* → *кло[м]п*), *кл'умп* < (*кл'уп* → *кл'у[м]п*) – перший дериваційний ступінь; і другий: *чаламп* < (*чан* → *ча[ла]п* → *чала[м]п*), *цїрімп* < *цїп* → *цї[рї]п* → *цїрі[м]п*). Оскільки поява приголосних *м*, *н* характерна і для першого дериваційного ступеня, можемо припустити в звуконаслідуваннях *чаламп*, *чїрінк*, *цїрімп* ще і другу мотивацію: *чан* → *ча[м]п* → *ча[ла]мп*) тим більше, що форма *чамп* зафіксована в говорах (див. нижче)); *цїп* → *цї[м]п* → *цї[рї]мп*, *чїк* → *чї[н]к* → *чї[рї]нк*. Таким чином, ономатопи *чаламп*, *чїрінк*, *цїрімп* мають подвійну мотивацію.

Серед приголосних, що поширюють оноματοпоетичні корені

---

²⁸ Грицютенко І. Є., Сваричевська Л.Ю. Іван Франко про мистецтво мови і мову словесного мистецтва // Іван Франко і питання мовознавства / Вісник Львівського ун-ту. Серія філологічна. – Вип. 5. – Львів: вид-во при Львівському держ. ун-ті, 1983. – С. 172.

Т.М. Возний відзначає тільки плавний *л*, вказуючи при цьому, що зустрічаються також *р* і *з*, але рідко. Губний *б* він узагалі не фіксує. На підставі дослідженого матеріалу вчений доходить висновку, що таких, (тобто розширених) ономатопів в українській мові мало, ще менше в білоруській, а в російській взагалі не вдалося їх знайти²⁹.

У досліджуваних говорах ареалу Карпат, як показує наш матеріал, досить широко функціонують ономатопи, розширені не тільки приголосними *р*, *л*, *з*, але також губним *б* і носовими *м*, *н*.

Розширення діалектних ономатопів здійснюється і за допомогою *голосних*. Найчастіше в засвідчених звуконаслідуваннях для розширення вживаються голосні *у*, *и*, рідше – *а*, *і*.

За допомогою *у* розширені ономатопи: *пул'у-пул'у* < *пул'-пул'*, *пуку-пуку* < *пук-пук*, *рипу-рипу* < *рип-рип*, *скаву* < *скав*, *скугу* < *скуп*, (*з+у*), *тал'ану-тал'ану* < *тал'ан-тал'ан*, *туну-туну* < *тун-тун*, *ціпу-ціпу* < *ціп-ціп*. Але на думку С.Я. Лур'є, голосний *у* в звуконаслідуваннях сягає @ і відповідає німецькому *um*: пізніше, звичайно, ряд слів із таким закінченням міг бути знову утворений за аналогією³⁰.

Ще нами фіксуються ономатопи, розширені голосними *-а*: *ціпа-ціпа*; *і*: *ціпі-ціпі*; *у*: *ціву-ціву*.

Голосним *и* розширяються – *бухи* < *бух*, *кахи* < *ках*, *скови* < *сков*.

Розширення звуконаслідувальних коренів здійснюється також комбіновано:

1) інфіксом *з* і голосним *и* (фіналлю) (без редульованого попереднього голосного) *круги* < *кру* → *кру[з]и*, *курги* < *кур* → *кур[з]и* (тут відбувається і метатеза): *киги* < *ки* → *ки[з]и*, *буги* < *бу* → *бу[з]и*, *скуги* < *ску* → *ску[з]и*, і варіант *скужи* < *ску* → *ску[ж]и*, *пиги* < *пи* → *пи[з]и*, *миги* < *ми* → *ми[з]и*, *муги* < *му* → *му[з]и*, *чиги* < *чи* → *чи[з]и*;

2) інтерфіксом *з* і фіналлю *у*: *бузу* < *бу* → *бу[г]у*;

3) інтерфіксом *л* і фіналлю *и*: *курли* < *кур* → *кур[л]и*;

4) інтерфіксом *л'* і фіналлю *у*: *курл'у* < *кур* → *кур[л']у* – варіант попереднього звуконаслідування.

---

²⁹ Возний Т. М. Відвигові й звуконаслідувальні форми дієслів на –а-ти у східнослов'янських мовах // Славістичний збірник. – К., 1963. – С. 115.

³⁰ Лур'є С. Я. Неизменяемые слова в функции сказуемого в индоевропейских языках. – Львів, 1955. – С. 61.

Діалектні ономатопи, як видно, частіше розширюються приголосними, ніж голосними (інтерфіксами, ніж фіналами). Зустрічається також комбінований спосіб – розширення за допомогою інтерфіксів і фіналей одночасно. Розширення ономатопетичних коренів інтерфіксами і фіналами умовно називаємо інтерфіксно-фінальним ономатопотворенням.

Редупліковані утворення

Серед похідних ономатопів важливе місце займають численні редупліковані утворення. Редуплікація є повна і часткова. Повна засвідчена в ономатопах: *бубу* < *бу+бу*, *водвуд* < *вод+вуд* – звук у високого піднесення заднього ряду міняється на *о* – звук середнього піднесення того ж ряду), *вудвуд* < *вуд+вуд*, *гата* < *га+га*, *гиги* < *ги+ги*, *гузу* < *гу+гу*, *гага* < *га+га*, *тере* < *те+те*, *того* < *то+то*, *з'уз'у* < *з'у+з'у*, *кевкев* < *кев+кев*, *куку* < *ку+ку*, *коко* < *ко+ко*, *пупу* < *пу+пу*, *пут'пут'* < *пут'+пут'*, *с'ус'у* < *с'у+с'у*, *фофо* < *фо+фо*, *хаха* < *ха+ха*, *хихи* < *хи+хи*, *хихі* < *хі+хі*, *хохо* < *хо+хо*, *дуду* < *ду+ду*.

При частковій редуплікації, як і в інших мовах³¹, може редуплікуватися як початок ономатопетичного утворення чи середина, так і кінцева його частина. Зустрічаються також комбінації із розширення ономатопетичних коренів за допомогою інтерфіксів.

1) Редуплікація початку ономатопа

Найвне усічення кінцевих голосних першої частини редуплікованих ономатопів: *бебех* < *бех* → *бех₁* – *бех₂* → *бебех* (*x₁* усикається), *бебевх* < *бех* → *бех₁* – *бевх₂* → *бебевх* (*x₁* усикається), *бубух* < *бух* → *бух₁* – *бух₂* → *бубух* (*x₁* усикається), *вудуд* < *вуд* → *вуд₁* – *вуд₂* → *вудуд* (*d₁* усикається), *жежев* < *жев* → *жев₁* – *жев₂* → *жежев* (*v₁* усикається), *лулус'* < *лус'* → *лус'₁* – *лус'₂* → *лулус'* (*s₁* усикається), *папах* < *пах* → *пах₁* – *пах₂* → *папах* (*x₁* усикається), *папаф* < *паф* → *паф₁* – *паф₂* → *папаф* (*f₁* усикається), *нінін* < *ніп* – *ніп₁* – *ніп₂* → *нінін* (*n₁* усикається), *татах* < *тах* → *тах₁* – *тах₂* → *татах* (*x₁* усикається). Таким чином, частіше усикається приголосний *x*(5). Усічення приголосних *в*, *д*, *п*, *с*, *ф* зустрічається рідше. Воно представлено в дериватах. Сюди ж належить редуплікація початкового складу ономатопа: *ц'уц'упін* < *пін'* → *ц'у*

---

³¹ Лурье С. Я. Неизменяемые слова в функции сказуемого в индоевропейских языках. – Львів, 1955. – С. 62.

– *пін'* → [*ц'у*]*ц'у пін'* – композит з редуплікацією; *кудкудак* < *кудак* → *куд* [*куд*]*ак, кудкудах* < *кудах* → *куд* [*куд*]*ах*.

2) Редуплікація середини ономотопа

Представлена утворенням тарарах < тарах → тара[ра]х.

3) Редуплікація кінцевого складу

Спостерігається в звуконаслідуваннях: *ігого* < *іго* → *іго+го*, *мекеке* < *ме* → *меке* → *меке+ке*. Часткова редуплікація з інтерфіксацією представлена в ономотопоетичних утвореннях: *кодак* < *ко-дак*, *коткодак* < *кодак* → *ко[тко]дак*, *кото-дак* < *кодак* → *ко[то]дак*, *коркодак* < *кодак* → *ко[рко]дак*. Крім часткової редуплікації, у зазначених ономотопах спостерігається й інтерфіксація, розширення їх приголосними *і* та *р*.

Змішана часткова редуплікація, часткова редуплікація з інтерфіксами і фіналями спостерігається в ономотопах: *ціцібін'* < *цин'* → *ці[бі]н'* → [*ці*]*цібін'*; *кругін'*, *кургін'* – звуконаслідування розширені приголосним *г* в поєднанні із фіналлю *-ін'*.

Часткова редуплікація з чистою фіналлю наявна в звуконаслідуванні *цин'ціор* < *цин'* → *цин'* [*ці*]*ор*.

Розширення ономотопів інтерфіксами і фіналями, повна і часткова редуплікація виконують одну спільну функцію – підсилюють виразність кореня. Так, виразність редуплікованого кореня служить для зображення повторюваності, тривалості дії. Дослідник фінських мов Д.В. Бубрих відзначає, що редупліковані ономотопи передають той чи інший складний переривчастий чи ефект, що урізноманітнюється³². Редупліковані ономотопи С.Я. Лур'є фіксує в цілому ряді мов: грецькій, німецькій, литовській, французькій, чеській та інших мовах індоєвропейської сім'ї³³.

Дослідивши розтягнення звуконаслідувань, їхню редуплікацію, ми дійшли висновку, що редуплікація (повна, часткова, і з інтерфіксацією) в ономотопах зустрічається частіше, ніж розширення ономотопів інтерфіксами *р*, *л*, *г*, *б*. Розширення звуконаслідувань плавним *р* відбувається частіше, ніж плавним *л*.

---

³² Бубрих Д. В. К проблеме изобразительной речи // Ученые записки Карело-финского ун-та. Исторические и филологические науки. – Петрозаводск, 1949. – Т. 3. – Вып. 1. – С. 87.

³³ Лур'є С. Я. Неизменяемые слова в функции сказуемого в индоевропейских языках. – Львів, 1955. – С. 62.

У російських народних говорах подібні явища відзначені Ю.С. Азарх. Дослідниця вважає, що редуплікація кореня і розширення його плавними приголосними – явища синонімічні. Свою думку вона доводить тим, що в тому самому говорі вживається лексема з редуплікацією і розширенням кореня плавним, наприклад, у південноросійських говорах дієслова *татакає* і *таракає*, *татачет* і *тарачет* ‘про курку’³⁴. Нашими матеріалами теж засвідчені синонімічні утворення серед власне ономатопів: *кокодакати* і *коркодакати* ‘наслідування звуків кокотання курей’.

Композиційні ономатопи

Композиційними похідними ми вважаємо звуконаслідування, утворені шляхом складання двох первинних ономатопів. Вони становлять собою складені структури, компонентами яких є:

1) вигук і власне звуконаслідування: *авру* < *а+вру*, *абру* < *а+бру*;

2) два власне ономатопи: *курвав* < *кур+вав*, *курн’ав* < *кур+н’ав*, *кургів* < *кур+гів*, *кругін* < *кру+гін*, *кургін* < *кур+гін* (ще і метатеза), *кихив* < *ки+хив*, *марвав* < *мар+вав*, *хавав* < *хав+вав* → *хавав* (тут спостерігається явище накладання), *кував* < *ку+вав*, *кукувев* < *ку* → *кувев* → [ку]кувев (тут ще й часткова редуплікація початкового складу; наявні також варіанти *куковев* і *коковев*), *кикичев* – композиція з частковою редуплікацією: *ки* → *кичев* → [ки]кичев. В ономатопі *герген* (*ген+рен* → *гер-г-ен*) – в першому корені усикається приголосний *n*, а в другому відбувається поширення кореня за допомогою гортанного *g*, можливо, за аналогією до інших ономатопів так само розширених

Для діалектних ономатопетичних утворень характерна метатеза (спостерігається і в відономатопетичних дієсловах) звуків *p*: *вур-вру*; *мур-мру*; *хра-хар*; *кар-кра*; *кур-кру*; *хор-хро*; *л: фол’-фл’о*; *гол’-гл’о*; *пл’ух-хл’уп*; *бул’х-бл’ух*; *м: чомх-чмовх*; *ц’ам-ц’ма*; *ж: джух-жд’ух*; *х: пух-пху* і т.д.

Ономатопотвір, отже, має свої правила. Він представляє в словотворі як би окрему підсистему, що має тільки їй властиві

---

³⁴ Азарх Ю. С. О сводных картах слов одной лексико-семантической группы (на материале диалектных глаголов, обозначающих крики животных) // Общеславянский лингвистический атлас. Материалы и исследования. 1972. – М.: Наука, 1974. – С. 124.

принципи.

У сфері звуконаслідувань спостерігаються словотвірні явища, що дозволяють стверджувати, що оноματοпея – явище словотвірне, а це твердження – один із найвагоміших факторів, що вимагають визнання за ономатопами визначеного місця в системі словотвору.

З другого боку, оноματοпоетичні словотвірні моделі народної мови – це багатюще джерело для передачі звукових вражень від навколишньої дійсності в українській художній поезиці. Разом із звукописом, алітераціями, асонансами, римами оноματοпоетичні слова становлять мелодійну основу поезій, створюючи її музичність, ритмічність, евфонію, особливо в представників імпресіоністського стилєвого напрямку.